

ЗАТВЕРДЖУЮ

Голова Експертної комісії

**Українського інституту національної пам'яті
з питань визначення належності об'єктів
до символіки російської імперської політики**

Віктор БРЕХУНЕНКО

22.07.

2024 р.

**Фаховий висновок щодо належності об'єктів
(географічних об'єктів, назв юридичних осіб та об'єктів права власності,
пам'ятників та пам'ятних знаків), присвячених російському письменникові
М. А. Булгакову (1891-1940), до символіки російської імперської політики**

Нормативно-правова підстава експертизи: частина 2 статті 6 Закону України «Про засудження та заборону пропаганди імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» № 3005-IX від 21 березня 2023 р. (далі – Закон) із змінами, внесеними Законом № 3097-IX від 03.05.2023 р.; підпункт 17-3 пункту 4 Положення про Український інститут національної пам'яті, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.11.2014 № 684 «Деякі питання Українського інституту національної пам'яті»; Положення про Експертну комісію Українського інституту національної пам'яті з питань реалізації норм Закону України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії», затверджене Наказом Міністерства культури та інформаційної політики України від 25.07.2023 № 399 «Про затвердження Положення про Експертну комісію Українського інституту національної пам'яті з питань реалізації норм Закону України "Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії"» із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства культури та інформаційної політики України № 429 від 15.08.2023 № 429, Наказ Українського інституту національної пам'яті від 05.10.2023 № 35 «Про утворення Експертної комісії з питань визначення належності об'єктів до символіки російської імперської політики».

Визначення термінів у розумінні статті 2 Закону:

російська імперська політика (російська колоніальна політика) – система заходів, що здійснювалися органами управління, збройними формуваннями, політичними партіями, недержавними організаціями, установами, підприємствами, групами чи окремими громадянами (підданими) Російської імперії, Російської республіки, Російської держави, Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки, Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки, Союзу Радянських Соціалістичних Республік, Російської Федерації, спрямованих на підкорення, експлуатацію, асиміляцію Українського народу;

пропаганда російської імперської політики – публічна глорифікація або виправдання російської імперської політики, поширення інформації, спрямованої на виправдання російської імперської політики, а також публічне використання продукції, що містить символіку російської імперської політики, публічне заперечення злочинів (репресивних заходів) проти Українського народу;

русифікація – складова російської імперської політики, спрямована на нав'язування використання російської мови, пропагування російської культури як вищих порівняно з іншими національними мовами та культурами, витіснення з ужитку української мови, звуження українського культурного та інформаційного простору;

українофобія – дискримінаційні дії, публічно висловлені заклики, у тому числі в медіа, у літературних та мистецьких творах, що заперечують суб'єктність Української держави, української нації, боротьбу проти підкорення, експлуатації, асиміляції Українського народу, а також правомірність захисту політичних, економічних, культурних прав Українського народу, розвитку української національної державності, науки, культури, зневажають питомі етнокультурні ознаки українців, ігнорують українську мову та культуру;

символіка російської імперської політики – символіка, що включає, у тому числі, зображення, пам'ятники, пам'ятні знаки, написи, присвячені особам, які публічно, у тому числі в медіа, у літературних та інших мистецьких творах, підтримували, глорифікували або виправдовували російську імперську політику, закликали до русифікації чи українофобії (крім зображень, пам'ятників, пам'ятних знаків, написів, присвячених особам, пов'язаним із захистом політичних, економічних, культурних прав Українського народу, розвитком української національної державності, науки, культури); зображення, написи, пов'язані із глорифікацією і виправданням російської імперської політики; назви областей, районів, населених пунктів, об'єктів топонімії населених пунктів,

підприємств, установ, організацій на території України, яким присвоєні імена або псевдоніми осіб, які публічно, у тому числі в медіа, у літературних та інших мистецьких творах, підтримували, глорифікували або виправдовували російську імперську політику, закликали до русифікації чи українофобії, назви подій, пов'язаних із реалізацією російської імперської політики, назви російських міст та інших географічних, історичних та культурних об'єктів Російської Федерації, що не пов'язані безпосередньо із захистом політичних, економічних, культурних прав Українського народу, розвитком української національної державності, науки, культури або з культурою поневолених народів Російської Федерації.

Предмет експертизи – відповідність об'єктів (географічних об'єктів, назв юридичних осіб та об'єктів права власності, пам'ятників та пам'ятних знаків), присвячених російському письменникові Булгакову М. А. (1891–1940), вимогам Закону України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» (далі – Закон).

Булгаков Михайло Афанасійович (1891–1940) – російський прозаїк і драматург, лікар. Народився в Києві в родині вихідця з Орловської губернії Афанасія Булгакова. Закінчив медичний факультет Університету св. Володимира в Києві, у 1916–1919 роках працював хірургом у шпиталях Червоного Хреста в Кам'янці-Подільському та Чернівцях, земським лікарем у Смоленській губернії, венерологом у Києві. З 1921 р. і до смерті мешкав у Москві. Усі твори Булгакова написано російською мовою, серед найвідоміших – романи «Майстер і Маргарита», «Біла гвардія» (та п'єса «Дні Турбіних» за мотивами роману), «Собаче серце», «Театральний роман» («Записки небіжчика»), п'єси «Зойчина квартира», «Біг», «Іван Васильович».

Відповідно до пункту 2 частини 1 статті 2 Закону діяльність М. А. Булгакова належить до проявів **російської імперської політики**, зокрема на тій підставі, що в 1919–1920 рр. М. А. Булгаков був військовослужбовцем Добровольчої армії, окупаційної щодо Української Народної Республіки. Ідеологія Добровольчої армії базувалася на ідеї відновлення «єдиної неподільної Росії» та українофобії, а практики були спрямовані на відновлення Російської імперії в кордонах станом на початок 1917 р., а отже, й на знищення відновленої 1917 року Української держави. Показово, що російський імперський світогляд М. А. Булгакова відзначають і російські дослідники¹.

Відповідно до пункту 1 частини 1 статті 2 Закону діяльність М. А. Булгакова має ознаки **пропаганди російської імперської політики**: написана ним п'єса «Батум» (1939 р.) глорифікувала тодішнього керівника СРСР

¹ Чудакова М. Жизнеописание Михаила Булгакова. – М.: Книга, 1988. – С. 23, 98.

Йосипа Сталіна (організатора Голодомору-геноциду 1932–1933 років та архітектора «Великого терору» 1937–1938 років) (п'єсу не дозволили ставити на сцені, але вона отримала позитивні відгуки, зокрема і від самого Сталіна). Залученість М. А. Булгакова до глорифікації російської імперської політики підтверджує також і факт його співпраці з організаціями, що реалізовували радянську пропаганду, зокрема з літературним відділом Головного політико-освітнього комітету Народного комісаріату освіти РСФРР.

Наведені факти із життєпису М. А. Булгакова підпадають під обмеження, встановлені положеннями статей 2, 3, 4, 5 Закону.

Крім того, творчій спадщині М. А. Булгакова притаманні також інші прояви **пропаганди російської імперської політики** та **українофобія**, а саме:

1. **Вороже ставлення до Української держави.** Зокрема, у романі «Біла гвардія» М. А. Булгаков не обмежується критикою постаті Павла Скоропадського та його політики, а також інших проявів українського державотворення. Натомість автор виразно демонструє заперечення самої ідеї української державності, несприйняття факту відновлення політичної суб'єктності України та українства як такого. Устами позитивного персонажа Олексія Турбіна кризь призму його ставлення до очільника Української Держави гетьмана Павла Скоропадського М. А. Булгаков так репрезентує своє сприйняття української державності, української мови та України загалом: «Я б вашего гетмана <...> **за устройство этой миленькой Украины**, повесил бы первым! Хай живе вильна Украина вид Киева до Берлина! Полгода он издевался над русскими офицерами, издевался над всеми нами. Кто запретил формирование русской армии? Гетман. Кто терроризировал русское население **этим гнусным языком, которого и на свете не существует?** Гетман. Кто развел всю эту мразь с хвостами на головах? Гетман». При цьому в романі відсутній інший погляд на українську державність, українську мову та в цілому Україну як таку. Отже, цей твір однозначно пропагує російську імперську політику та українофобію.

Про латентну ворожість М. А. Булгакова до української державності як такої, а заодно й про нього як виразника російського імперського світогляду яскраво свідчить той факт, що у фейлетоні «Грядущие перспективы» (Грозный. 1919. 13 (26) листопада) серед сил, які загрожують Російській імперії, згадано «**самостийных изменников**». Отже, ідею української держави автор кваліфікує як «зраду» (у практичній площині ця ціннісна орієнтація виявилася в дезертирстві М. А. Булгакова з Армії УНР та його службі в Добровольчій армії). Від самого початку літературної кар'єри письменник активно долучився й до конструювання радянського антиукраїнського політичного міфу. Так, 1923 року

разом із 12-ма московськими прозаїками М. А. Булгаков працював над колективним романом, у якому, серед іншого, йшлося про «борьбу советских войск с гайдамаками» (Накануне: литературное приложение. 1923. 20 січня).

2. Цілеспрямоване приниження української мови, заперечення факту існування української мови як такої, а отже, й української культури. Так, у наведеній вище цитаті з роману «Біла гвардія» письменник назвав українську мову *«этим гнусным языком, которого и на свете не существует»*, щодо української мови вжито також епітети «странный язык», «проклятый язык». У 19-му розділі журнальної, ранньої редакції «Білої гвардії» (1925) йдеться про те, що українську мову вигадав В. Винниченко, що цією мовою «никакой дьявол не говорил». Знову ж таки відсутність у творах критичної оцінки з боку оповідача цих суджень персонажів та/або альтернативних висловлювань устами інших героїв надає написаному ознак пропаганди зневаги до української мови аж до заперечення самого факту її існування. Таким чином, це, щонайменше, виправдовувало русифікацію в очах читачів. Українофобське реноме утвердилося ще за життя М. А. Булгакова: на зустрічі із Й. Сталіним у лютому 1929 р. представники делегації українських письменників критикували увиразнення ідеологем «єдиної неподільної Росії», здійснюване в п'єсі «Дні Турбіних»².

Отже, творча спадщина М. А. Булгакова містить виразні ознаки українофобії, описані в пункті 6 частини 1 статті 2 Закону.

У поєднанні з наведеними вище прямими проявами українофобії, російської імперської політики та її пропаганди функції їхнього підсилення набуває низка інших сюжетів із художніх творів письменника, створюючи з ними нероздільне тло неприхованого брідливо-зверхнього ставлення до української мови, культури, державності, а отже, й до українства загалом.

Такими підсилювачами постають, зокрема, гротескно зображені воїни 1-го полку Синьої дивізії, їхня уніформа, зовнішність, пародійні сцени спілкування (оповідання «В ніч на 3-є число»); застосування щодо вояків Армії УНР поняття «петлюрівці», сцена біля Софійського собору з негативною характеристикою українських пісень та їхніх виконавців – обмежених і загалом потворних (роман «Біла гвардія»).

Оповідання ж «Я убив» (1926) відображає ідеологію людиноненависництва, чітко продемонстрованого на прикладі ставлення до

² Див.: Кузякіна Н. Архівні сторінки // Кузякіна Н. Траєкторії доль. – К.: Темпора, 2010. – С. 469.

українців. У творі пораненого військового українця вбиває персонаж-лікар, альтер его Булгакова³. Автор художньо виправдовує тяжкий злочин та доводить абсурдну тезу: лікарську присягу, клятву Гіппократа можна переступити. При цьому українських військовиків, на відміну від винахідливого вбивці Яшвіна, змальовано як винятково агресивних осіб, схильних до ірраціональних протиправних дій. Українофобський дискурс оповідання працював і далі працює на створення сприятливого тла для сьогоднішніх закликів у державі-агресорі Російській Федерації до фізичної ліквідації виразників саме української ідентичності.

Таким чином, зважаючи на те що М. А. Булгаков, відповідно до підпункту «г» пункту 4 частини 1 статті 2 Закону, належить до осіб, які публічно, зокрема в медіа, у літературних та інших мистецьких творах, підтримували, глорифікували або виправдовували російську імперську політику, закликали до русифікації чи українофобії, присвоєння його імені географічним об'єктам, назвам юридичних осіб, об'єктам топонімії, а також установа на його честь пам'ятників та пам'ятних знаків в Україні було втіленням *русифікації* (а в ситуації російсько-української війни сприяє процесам *русифікації*) – складової російської імперської політики, спрямованої на нав'язування використання російської мови, пропагування російської культури як вищих, порівняно з іншими національними мовами та культурами, витіснення з ужитку української мови, звуження українського культурного та інформаційного простору. З огляду на викладене вище **об'єкти (географічні об'єкти, назви юридичних осіб та об'єктів права власності, пам'ятники та пам'ятні знаки), присвячені російському письменникові М. А. Булгакову (1891–1940), відповідно до частини першої статті 2 Закону містять символіку російської імперської політики, а подальше використання імені М. А. Булгакова в назвах географічних об'єктів, юридичних осіб та об'єктів права власності, перебування в публічному просторі встановлених на його честь пам'ятників, пам'ятних знаків є пропагандою російської імперської політики.**

Передбачені чинним законодавством **обмеження поширюються лише на віднесені до російської імперської політики об'єкти, що розміщені/перебувають у публічному просторі.** Згідно із частинами 2, 3 статті 5 Закону України «Про засудження та заборону пропаганди імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії», заборона не поширюється на використання

³ Автобіографічні риси персонажа – лікаря Яшвіна визнають і дослідники творчості Булгакова – пор.: Шелаєва А. Традиции русской классической литературы в творчестве Булгакова: анекдот у Н. С. Лескова и М. А. Булгакова // Михаил Булгаков, его время и мы: Michail Bułhakow, jego czas i my. – С. 281.

символіки російської імперської політики в Музейному фонді України, Національному архівному фонді України, у приватних колекціях та приватних архівних зібраннях, у бібліотечних фондах на різних носіях інформації. Заборона не поширюється також на випадки використання символіки російської імперської політики (за умови, що це не призводить до виправдання і глорифікації російської імперської політики): в експозиціях музеїв, на тематичних виставках; у процесі наукової діяльності, зокрема під час проведення наукових досліджень та поширення їхніх результатів у незаборонений законодавством України спосіб; під час показу, опису, реконструкції (зокрема історичної) або в інший спосіб відтворення історичних подій; у творах мистецтва; у посібниках, підручниках та інших матеріалах наукового, освітнього і навчального характеру, які використовують у навчальному, навчально-виховному і освітньому процесах; в інформаційних, інформаційно-аналітичних програмах та документальних фільмах. Таким чином, передбачені Законом України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» обмеження не поширюються на дослідження життя, діяльності та творчої спадщини М. А. Булгакова, зберігання, купівлю/продаж, читання видань його творів, експонування пов'язаних із письменником предметів та документів у музейних закладах тощо.

Члени Експертної комісії Українського інституту національної пам'яті з питань визначення належності об'єктів до символіки російської імперської політики:

БАЧИНСЬКА Олена Анатоліївна

БРЕХУНЕНКО Віктор Анатолійович

ВЕРБИЧ Святослав Олексійович

ГЕНЕРАЛЮК Леся Станіславівна

ГРЕЧИЛО Андрій Богданович

НАУМОВ Сергій Олександрович

РУБЛЬОВ Олександр Сергійович

СОКИРКО Олексій Григорович

СКРИПНИК Анатолій Юрійович